

## KONUŞMAYA DAYALI SEZDİRİMLER -HAREZM TÜRKÇESİ ÖRNEĞİNDE BİR İNCELEME-

M. Selcen ÇÜRÜK\*

**Özet:** İletişim sürecinde alıcı/dinleyen, verici/konuşanın ifade ettiklerinin dış dünya ile olan ilişkisini her zaman yalnızca sözcelerin yüzey yapıları aracılığıyla anlamaz; kimi zaman da yüzey yapının ötesine geçerek söylenilenden çıkarım yapmak suretiyle idrak eder. Etkili bir iletişimde olması gereken kimi kuralların konuşur tarafından ihlal edilmesi ile ortaya çıkan sezdirimin dinleyen tarafından anlaşılması, dile getirilen ifadenin doğru yorumu ile mümkündür. Bu yorumlamada dil(bilgi)sel verilerden oluşan dil-içi bağlam yanında bireysel özelliklerin, dünya bilgisinin, hayallerin, beklentilerin, varsayımların, dinsel inanışların, içinde bulunulan yer ve zamanın oluşturduğu dinamik bir bağlam olan dil-dışı bağlam da rol oynar. Bu çalışmada, Türk dili tarihinde özel bir yeri olan Harezmi Türkçesi eserlerindeki diyalog parçalarından yola çıkılarak yüksek düzeyde bir edimbilimsel yetiyi gerekli kılan konuşmaya dayalı sezdirimler üzerinde durulmuştur.

**Anahtar sözcükler:** konuşmaya dayalı sezdirimler, yüzey yapı, derin yapı, çıkarım, işbirliği ilkesi, konuşma kuralları, Harezmi Türkçesi, Kısasü'l-enbiyâ, Nebcü'l-ferâdis

### *Conversational Implicatures in the case of Khwarezm Turkish*

**Abstract:** In the process of communication; the recipient/listener does not understand or construe the relationship between the sender's/speaker's statements and the external world based solely on the surface structure of these utterances, but sometimes by making inferences beyond these surface structures. The infringement of rules integral to effective communication by the speaker results in implicatures that require the listener to properly interpret the speaker's expressions in order to reach the correct meaning. In this interpretive process; an important role is played by both the intralinguistic context consisting of linguistic data, and the extralinguistic context consisting of dynamic elements such as the individual characteristics, the world knowledge, the imagination, the expectations, the assumptions, the religious beliefs, and the time and location of the listener. In this study, we have evaluated conversational implicatures that require a high degree of pragmatic competence for proper understanding in pieces of dialogues from the works written in Khwarezm Turkish.

---

\* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı.

**Keywords:** *conversational implicatures, surface structure, deep structure, inference, cooperative principle, maxims of conversation, Khwarezm Turkish, Kısasü'l-enbiyâ, Nehcü'l-ferâdis*

## 1. Giriş

XX. yüzyılın ikinci yarısında dil felsefesinde ortaya konulan düşünceler, bugün dil biliminin genç kollarından biri olan edim biliminin merkezinde yer alan kimi kavram ve kuramlara kaynaklık etmiştir. Dilin doğruluk-koşullu, gerçekliği saptayıcı kullanımı yanında, doğruluk koşullu olmayan kullanım anlamlarının da olduğuna dikkati çeken *gündelik dil felsefesi*<sup>1</sup> geleneği temsilcilerinden John Langshaw Austin, Harvard'da, William James adına her yıl düzenlenen seminer dizilerinin birinde, 1955'teki "How to Do Things with Words" başlıklı konuşmasında, konuşurun *bir şey söylerken aynı zamanda bir şey yaptığ*ma dikkati çekmiş ve *söz edimleri* kuramını ortaya koymuştur. Yine aynı seminerlerin birinde, 1967'deki "Logic and Conversation" başlıklı konuşmasında, *söylenen* ile *demek istenen/sezdirelerin* farkına işaret eden filozof Herbert Paul Grice, *işbirliği ilkesi* ve *sezdirimleri* ortaya koyarak dikkatleri bu yeni kavramlar üzerine çekmeyi başarmıştır. Dilin yüzey yapısından daha fazla 'şey' ortaya koyduğu, yüzey yapının derin yapıyla her zaman örtüşmediği durumlara dikkati çeken bu çalışmalar, bugün hâlâ önemini korumakta ve felsefenin sınırlarını aşarak birçok disiplin araştırmacısının özellikle de dil bilimcilerin çalışmalarına konu olmaktadır.

Grice (1967/1989); *işbirliği ilkesi* (cooperative principle), *konuşma/iletişim kuralları* (maxims of conversation) ve *konuşmaya dayalı sezdirimler* (conversational implicatures) kuramında, sözcüklerin gerçek anlamlarının ötesinde farklı anlamları da karşılayabileceğini; dinleyenin, konuşurun söyledikleri ile kasedtiklerini nasıl ayırt ettiğini ön plana çıkarır. Bu kuram daha sonra başka kuramların<sup>2</sup> ortaya çıkmasına da kaynaklık etmiş ve birçok araştırmacı tarafından geliştirilerek incelenmiştir.

Normal/amacına uygun gerçekleşen bir konuşmada konuşur ve dinleyenin kendiliğinden birtakım kurallara uyarak bir işbirliği içerisinde olduğunu belirten Grice, işbirliği ilkesinde şu dört konuşma kuralının olduğunu ileri sürer: Nicelik, nitelik, bağıntı ve tarz. Bunlar özetle şöyle açıklanabilir:

1. Nicelik kuralı (quantity): Konuşurun, yeterli (ne az ne çok) söz söylemesi.
2. Nitelik kuralı (quality): Konuşurun; doğru, gerçeğe uygun söz söylemesi.

<sup>1</sup> Gündelik dil felsefesi (ordinary language philosophy) için bkz. Altınörs 2003: 46-47, 134-136; Fleming 2010: 516-520.

<sup>2</sup> *Nezakət kuramı* (Brown-Levinson 1978/1987; Leech 1983) ve *bağıntı kuramı* (Sperber-Wilson 1986) Grice'in kuramı temelinde ortaya çıkmıştır.

#### KONUŞMAYA DAYALI SEZDİRİMLER

3. Bağıntı kuralı (relation): Konuşurun konuyla ilgili söz söylemesi.

4. Tarz kuralı (manner): Konuşurun, belirsizlikten uzak, açık ve anlaşılır söz söylemesi.

Grice, sezdirimleri konuşmaya dayalı sezdirimler (conversational implicature) ve uzlaşmaya dayalı sezdirimler (conventional implicature) olarak ikiye ayırmıştır. Uzlaşmaya dayalı sezdirimde işbirliği ilkesinden ve konuşma ilkelerinden (hemen hemen) bağımsız, türlü dilsel birimlere yüklenen uzlaşımsal çıkarımlar söz konusudur. Konuşmaya dayalı sezdirim, konuşurun yukarıdaki kurallardan birini ya da birkaçını ihlal etmesi ile ortaya çıkar. Konuşmaya dayalı sezdirimde dil-içi bağlam yanında dil-dışı bağlam da rol oynar; konuşur söylediğinden daha fazla şey ifade ederken alıcı bu söylenenden konuşurla olan ilişkisi, dünya bilgisi, içinde bulunulan yer ve zaman vb. bağlamlara bağlı olarak çıkarımda bulunur. Aşağıdaki (1) numaralı örnekte iletişim katılanları arasındaki diyalog, bağlamdan bağımsız düşünüldüğünde birbiri ile alakasız gibi görünmektedir. Aynı odayı paylaşan iki kişi arasında geçen aşağıdaki diyalogda A, ışıktaki uyuyamadığı bilgisini muhatabıyla paylaşmanın ötesinde ondan lambaları kapatmasını istediğini sezdirmektedir. Yine alıcı da doğrudan kapat(a)mayacağını dile getirmemiş, bunu, çalışması gerektiğini ifade ederek sezdirmiştir. Esasen burada çalışmak eyleminin gerçekleştirileceği de doğrudan ifade bulmamıştır; elbette B, “Yarınki sınavdan geçmem gerek.” ifadesi ile muhatabına, yarınki sınavdan geçmesi gerektiği bilgisini vermekten öte, söz konusu sınava çalışması gerektiğini sezdirmektedir. Burada aynı zamanda reddin zorunluluk dolayısıyla gerçekleştirilmesinin sezdirildiği ve örtük bir özür dileme ediminin de ortaya konulduğu ifade edilebilir:

(1) A- Lamba açıkken uyuyamıyorum.

B- Yarınki sınavdan geçmem gerek.

Aşağıdaki (2) numaralı örnekte yer alan diyalog da, ilk bakışta birbiri ile alakalı gibi görünmez, zira Grice’ın belirttiği gibi etkili bir iletişimde, iletişim katılanları birbirlerinden yeterli, doğru, konuyla ilgili net bilgi beklerler. Oysa burada A’nın teklifine verdiği yanıtta B, kendisi ile ilgili genel bir yargı ortaya koyarak poğaçaya istemediğini sezdirmiştir. Burada B, aynı zamanda kendisine sunulanlardan hangisini istemediğini sezdirerek yoluyla hangisini (çay) istediğini de sezdirmiştir denilebilir:

(2) A- Poğaçaya ve çay ister misin?

B- Hamur işleriyle aram iyi değil.

Aşağıdaki (3) numaralı örnekte konuşur ve alıcı arasındaki ortak geçmiş bilgi, birbiriyle alakasız gibi görünen ifadeler arasındaki alakasızlığı ortadan kaldırıp, onların anlaşmalarını sağlamaktadır. Daha önce aralarında geçen konuşmada A, arkadaşı B’ye konsere birlikte gitme teklifinde bulunmuş, B ise başka bir arkadaşıyla ders çalışmak için sözleştiğini ve gelemeyeceğini söylemiştir. Aşağıdaki diyalog A ile konserde karşılaşan B arasında geçer. A ve B arasındaki ortak geçmiş

bilgiyi bilmeyen biri için birbiri ile *bağıntısız* görünen bu diyalogda A'nın ifadeleri elbette konsere geldiğinin bilincinde olan arkadaşına, konsere geldiği bilgisini vermek değildir; A, arkadaşının gelemeceğini söylemesine rağmen gelmesine şaşırıldığını ve bunun sebebini sorguladığını sezdirir. Yine B'nin ifadesi de arkadaşının annesinin rahatsızlanma bilgisini vermenin ötesinde arkadaşının annesi ile ilgilenmesi dolayısıyla kendisine konsere gitmek için uygun bir ortamın ortaya çıktığını sezdirir:

(3) A- Konsere geldin.

B- Arkadaşımın annesi rahatsızlanmış.

Aşağıdaki ifadeler ise uzlaşmaya dayalı sezdirimleri örnekler. (4) numaralı örnekte yer alan *hâlâ* sözcüğü Sena'nın ders çalışmaya daha önce başladığını sezdirirken, (5) numaralı örnekteki *bile* sözcüğü Alp'in genellikle zor soruları çözebildiğini sezdirmektedir. (6) numaralı örnekteki ifade "Bu oyunların bazılarını bilmiyorum."u sezdirmektedir. Elbette buradaki sezdirimler yukarıdaki (1), (2) ve (3) numaralı örneklerden farklı olarak bağlam duyarlı değildir; bu örneklerde sezdirim, italik yazılan sözcüklere yüklenen uzlaşım anlamlarla sağlanır:

(4) Sena *hâlâ* ders çalışıyor.

(5) Zor soruydu, Alp *bile* çözemedi.

(6) Bu oyunların *bazılarını* biliyorum.

## 2.1. Harezmi Türkçesi'nde Konuşmaya Dayalı Sezdirimler

### 2.1.1. Çalışmanın örnekleme

Çalışmanın örneklemini 14. yüzyılın İslâmî Türk muhitinin dinî-didaktik eserlerinden olan *Çiğâşü'l-enbiyâ* (M. 1310 - H. 710) ve *Nehcü'l-ferâdis*<sup>3</sup> oluşturmaktadır. Aynı yüzyıl ve aynı sahada kaleme alınan *Mu'înü'l-Mürîd* (M. 1313 - H. 713) gibi *Çiğâşü'l-enbiyâ* ve *Nehcü'l-ferâdis* de insanlara dünya ve ahirette mutluluğa ulaşmaları için hangi vasıfları haiz olmaları gerektiğini anlatmak amacıyla oluşturulmuş ve geniş Türkistan coğrafyasında uzunca bir zaman rağbet görmüştür.

Nâşirü'd-din bin Burhânü'd-din Rabgûzi'nin 1310'da tamamladığı *Çiğâşü'l-enbiyâ*, adından da anlaşılacağı üzere peygamber kıssalarını konu alan bir eserdir. Rabgûzi, peygamberler esas olmak üzere, dinin diğer önde gelen isimlerinin hayatlarından kesitleri sunarken eserinin satır aralarına, doğrudan anlatıldığı takdirde anlaşılması zor ve sıkıcı gibi görünen dinin kaideleri, emir ve yasaklarını da serpiştirmiştir. İslâm tarihi, siyer, hadis gibi temel İslâmî bilimlere vakıf olduğu anlaşılabilir Rabgûzi, öğretici yanı ağır basan eserini tahkiye tekniğiyle ortaya

<sup>3</sup> Eserin yazıldığı yer, tarih ve eserin yazarı hakkında kesin bilgiler yoktur. Bununla birlikte birçok araştırmacı eserin 759 (1358) yılından önce yazıldığını ve yazarının da Kerderli Mahmûd bin Ali olduğunu kabul eder. Eserin telif mi tercüme mi olduğu hususu da bilinmemekle birlikte eserdeki cümle kuruluşları tercüme olabileceğini düşündürür.

koyarken, hitap kitesini sıkmamak, anlattıklarını anlaşılır ve kolayca hatırd tutulur kılmak için soru-cevap, karşılıklı konuşma gibi farklı yöntemlere de başvurmuş, inandırıcılığı sağlamak amacıyla ayet ve hadisler sık sık atıfta bulunmuştur. İncelemenin dayandığı Kışaşü'l-enbiyâ metninin okunup anlamlandırılmasında Grønbech'in 1948'de tıpkıbasımını yaptığı Londra nüshası esas alınmıştır.

İslâmî Türk edebiyatında kırk hadisler arasında ele alınan<sup>4</sup> Nehcü'l-ferâdis'te, her biri on fasıldan oluşan dört bab yer alır. Nehcü'l-ferâdis'in yazarının da siyer, tefsir, hadis, fıkıh gibi bilimlere vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Yazar, her fasılda farklı bir hadisi (toplam kırk hadis) yer yer ayetlerle ve başka hadislerle destekleyerek açıklamış, bu hadisleri açıklarken kuru bir anlatımdan uzaklaşıp okurun dikkatini uyanık tutmak için söz konusu hadislerle ilgili, onların anlaşılmasına katkıda bulunacak İslâm dünyasının ileri gelenlerinin hayatlarından kesitleri, İslâm kaynaklarından istifade ederek vermiştir. Yazar, geniş halk kitlelerine hitap ettiğinin bilincinde olarak, didaktik eserini amacına uygun bir şekilde sade, açık ve anlaşılır bir üslupla oluşturmuştur. Bu çalışmada, eserin tıpkıbasımını ve çevriyazısını János Eckmann'ın yaptığı Yeni Cami nüshası esas alınmıştır.

### 2.1.2. İnceleme

Harezmi Türkçesinin mensur olarak kaleme alınan iki hacimli eseri Kışaşü'l-enbiyâ ve Nehcü'l-ferâdis'te hem uzlaşmaya hem de konuşmaya dayalı sezdirimler tanıklanmıştır. Her iki eserde de bu sezdirim türlerinden konuşmaya dayalı sezdirimlerin daha az görülmesi hiç şüphesiz metnin içeriği kadar hitap edilen kitle ile de ilgilidir. Çalışma her ne kadar konuşmaya dayalı sezdirimlere odaklansa da eserlerde sıklıkla yer alan uzlaşmaya dayalı sezdirimlere burada küçük bir parantez açmak gerekir. Bu sezdirim türünde bağlam çok önemli bir rol oynamasa da sezdirimi gerçekleştiren dilsel birimlerin bağlamdan tam anlamıyla soyutlanması da söz konusu değildir, zira söz konusu dilsel birimler, kimi bağlamlarda uzlaşım sal anlamlarından farklı anlamlara bürünebilmekte hatta kimi dilsel birimlere yüklenen uzlaşım sal anlamlar, zamanla yerini başka uzlaşım sal anlamlara bırakabilmektedir. NF'den alınan aşağıdaki diyalog parçasında yer alan *F-GAy erdi* yapısı, her iki eserde de çoğunlukla, yer aldığı tümce/sözcede, ifade olumlu kurgulanmışsa olumsuz, olumsuz kurgulanmışsa olumlu bir anlamı sezdirmektedir. Benzer kuruluşlara esasen Türkçenin her döneminde tesadüf edilmektedir. ETü.'deki (*F-sAr ...*) *F-tAçI erti* yapısı buna örnek olarak gösterilebilir: *Türk bodun adağ kamaşat(t) yablağ boltacı erti*. "Türk halkının ayağı sendeledi, fena olacak idi." (sezdirim → AMA OLMADI) (BK, D 30/31).

<sup>4</sup> Bununla ilgili olarak bkz. Pekolcay (1967: 99), Karahan (2002: 471), Köprülü (2003: 312-314).

Aşağıdaki örneklerde (*F-sA/F-sA erdi ...*) *F-GAy erdi* yapısı, durum/olayın geçmişte gerçekleşme ihtimali olduğu hâlde gerçekleşmediğini sezdirmeye hizmet eden uzlaşımsal bir anlam barındırır:

– *Olarda yüz kişi müsülmân yok mu?* “Onlar içerisinde yüz Müslüman yok mu?”

– *Olarda yüz kişi müsülmân bolsa erdi* *Mevlî ta’âlâ bu belânı idmağay erdi.* “Onlar içerisinde yüz Müslüman olsa idi, yüce Allah bu belayı göndermeyecekti.”

**Sezdirim** → Onlar içerisinde yüz Müslüman yoktu; bu yüzden Allah onlara bela gönderdi.

– *Taķı on kişi müsülmân yok mu?* “Peki, on Müslüman (da) mı yok?”

– *On kişi müsülmân bolsa bu belâ kelmegey erdi.* “On Müslüman olsa (idi) bu bela gelmeyecekti.” [60r-8/10]

**Sezdirim** → (Onlardan) on Müslüman (da) yoktu; bu yüzden onlara bela geldi.

Aşağıdaki örnek ise, *F-GAy erdi* yapısının alışıl gelen sezdirimsel anlamının dışında bağlama göre yüklendiği farklı anlamı örneklemesi bakımından dikkate değerdir. Hz. Muhammed ve Hz. Ebubekir, Mekke’den Medineye hicretleri sırasında müşriklerden gizlenmek için bir mağarada üç gün saklanırlar. Tehlike geçtikten sonra mağaradan çıkıp Medine’ye doğru gitmeye başlarlar. Azıkları bitince bir Arap kabilesine gidip yiyecek satın almak istediklerini söylerler. Diyalogda geçen *F-ğay erdük* yapısı, şimdiki zamanda bir isteğin ifadesine hizmet etmiştir; hemen ardındaki konuşmada ise benzer yapının (: *F-ğay erdim*) arzu edilmekle birlikte gerçekleşme potansiyeli çok düşük olan ve/veya gerçekleşmesi mümkün olmayan isteğin ifadesine hizmet ettiği görülecektir ki bu, söz konusu yapıya yüklenen uzlaşımsal anlamla açıklığa kavuşur. Bu örnekte yer alan *velikin* sözcüğü de, birbirleriyle tutarsız/çelişik önermeleri olan tümceleri bağlayan uzlaşmaya dayalı sezdirim gerçekleştiren unsurlardandır. Dolayısıyla *velikin* sözcüğünün yer aldığı ifadelerde genellikle uzlaşımsal bir karşıtlık sezdirimi söz konusudur. Örneğin Aşağıda yer alan “*Sizlerni konuğlağay erdim.*” ifadesi bağlamla, şimdiki zamanda ifade bulan “Sizleri misafir etmek isterim.” olumlu anlamını karşılar, ancak hemen ardından gelen *velikin* olumsuz bir ifadenin geleceğine işaret eder. Esasen bu ifade \**“Kaht yıl bolmasa, ewümde neerse bolsa sizlerni konuğlağay erdim.”* tümcesinin dönüşümlü biçimidir denilebilir; zira *F-ZGK erdi* biçimindeki yapılar genellikle (gerçek karşıtı) şartlı kuruluşlarla birlikte kullanılmakta ve geçmişte gerçekleşme ihtimali olduğu hâlde gerçekleşt(iril)meyen durum/olayın ve/veya gerçekleşmesi artık mümkün olmayan isteklerin gerçekleşmediğini sezdirmeye hizmet etmektedir:

– *Sizlerde et yâ hurma satlık bar-mu? Satğın aļğay erdük.* “Sizlerde satlık et ya da hurma var mı? Satın almak istiyoruz.”

– *Neme yahşı konuğlar siz! Sizlerni konuklağay erdim, velikin kaht yıl*

#### KONUŞMAYA DAYALI SEZDİRİMLER

*turur, ewūmde hēç neerse yođ turur.* “Ne kadar hoř konuklarsınız! Sizleri misafir ederdim, ancak kıtlık yıllarıdır, evimde hiçbir Őey yoktur.” [22-1/3]

**Sezdirim** → Evde hiçbir Şey olmadığı için sizi konuk edemem/size verecek (hiç)bir Őeyim yok.

Aşağıda, KE ve NF’de yer alan konuşmaya dayalı sezdirim örnekleri verilirken yazarların *dedim/dedi; sordu(m)/cevap verdi(m) vb.* aktarma ifadeleri çıkarılmış, yalnızca konuşmaya katılanların ifadelerine yer verilmiştir.

NF’den alınan aşağıdaki (1) numaralı örnek, üçüncü babın “Hec ve ‘umra fażâyiliniġ beyanı içinde turur” başlıklı beşinci faslından alınmıştır. Bu faslın sonlarında Hz. Adem ve Hz. Havva’nın kendilerine yasaklanan buğdaydan yemeleri üzerine Allah’ın onları cennetten kovarak yeryüzünün farklı yerlerine göndermesinden ve onların çektikleri sıkıntılardan bahsedilir. Bunun üzerine Hz. Adem üç yüz yıl ağlar ve Allah’a yalvarır. Aşağıda yer alan Hz. Adem’in ifadesi, Allah’ın kendileri için neleri yapmazsa başlarına gelecekleri öngörüsünden ibaret değildir. Konuşurun sözceleri yalnızca içinde buldukları durumu betimlemek için değil, aynı zamanda bir Őey yapmak (af dilemek) içindir. Burada yüzey yapıda betimleyici olan bir ifade örtük bir edimsel eylem, bir af dileme sezdirmektedir. Nitekim bu isteğin/tövbenin hemen ardından Allah’ın hitabında, söz konusu olanın bir dua, bir tövbe olduğu açıkça ifade bulunmuştur:

(1) – *Ey Perverdīgārmız, bizler öz nefsumüzke zulm kılduğ. Eğer bizlerni yarlıkamasāġ, yazuğlanmıznu ‘afv kılıp örtmeseġ, bizler ziyānkārların bolğaymız.* “Ey rızıklandırın (Allah)ımız, bizler kendi nefsimize zulmettik. Eğer bizleri bağışlamazsan, günahlarımızı affēdip gizlemezsən, bizler ziyānkār olacağız.”

– *Yā Cebre ‘il, Ādam peygāmbār tağı Havvā ekeğü üküř yığladılar tağı telim zārihık kıldılar. Anlarını ‘Arafāt tağında keltürġil tağı ekeğüke buyurđıl kim üç kün rūza tutsunlar, men anlarınıġ tevbelerini kabül kılayın.* “Ey Cebrail, Adem peygamber ve Havva her ikisi çok ağladılar ve çok sızlandılar. Onları Arafāt dağına getir ve ikisine söyle ki üç gün oruç tutsunlar, ben (de) onların tövbelerini kabul edeyim.” [282-2/6]

Aşağıdaki (2) numaralı örnek, KE’nin “Kışşa-i İbrāhīm ‘aleyhi’sselām ma‘a Zī’l-‘arři’l-Melek” başlıklı kısmından alınmıştır. Diyalog Hz. İbrahim ile Zū’l-‘arř bin Fāruku’l-Ĥamiri adlı hükümdar arasında geçer. Hz. İbrahim ve Hz. Sare ile tanıştıktan sonra Müslüman olan hükümdar, Hz. İbrahim ve Hz. Sare’nin ülkesini terk etmek istemesi üzerine Hz. İbrahim’in kendisi ile birlikte kalmasını istemiş ve ona Mısır padişahlığını vermeyi ve hatta kendisinin de ona köle olacağını söylemiş, Hz. İbrahim ise hükümdarın isteğini, onun kendisine vaadettiklerini kabul etmeyerek onun yanında kalmayacağını doğrudan değil, sezdirim yoluyla reddetmiştir. İlk bakışta kendisinden istenilenle alakasız gibi görünen Hz. İbrahim’in ifadeleri, hükümdarın söylediklerinin her iki iletişim katılanı tarafından da ‘dünya malı’ olarak algılanması ile amacına ulaşmıştır:

(2) – *Meniñ birle turğıl, Mısr pād-şāhlıqını sañğa bêreyin taqı sañğa kul bolayın.* “Benimle kal, Mısır padişahlığını sana vereyim ve sana köle olayım.”

– *Mañğa dünyā mülki kerekmez.* “Bana dünya malı gerekmez.” [46v-14/15]

NF’den alınan aşağıdaki (3) numaralı örnek, İslâm tarihinde *ifk hadisesi* olarak bilinen olayın anlatıldığı dördüncü babın sekizinci faslı olan “Kine ve hased âfatınıñ beyânı içinde turur” başlıklı kısımda yer alır. Buna göre Hz. Muhammed, Benî Mustalık Gazvesi’ne Hz. Ayişe ile gider. Bu seferden dönerlerken ordunun mola verdiği bir sırada Hz. Ayişe gerdanlığını düşürdüğünü farkeder ve onu aramaya başlar; böylece ordugahtan uzaklaşır. Safvan bin Muattal tarafından kafiyeyle yetiştirilir, ancak kısa bir süre sonra Abdullah bin Ubey bu durumu dedikoduya konu eder ve iftiraya dönüştürür. Sefer dönüşü rahatsızlanarak bir ay kadar yatan Hz. Ayişe bu durumdan habersizdir. Söylentiyi bir tesadüfle annesinin hizmetkârı Ümmü Mistah adlı kişiden öğrenir ve çok üzülür. Üzüntüsünden tekrar hastalanır, arkasından da Hz. Muhammed’den izin alarak babasının evine gider.<sup>5</sup> Hz. Ayişe’nin annesine yönelttiği aşağıdaki soru, onun durumu bilip bilmediğini merak etmesinin yanında neler bildiğini ve bu bildiklerini kendisiyle niçin paylaşmadığını sorguladığını da sezdirir. Nitekim annesinin verdiği yanıt da bunu teyit eder niteliktedir:

(3) – *Ey anam, hêç halayıkdın söz eşitting-mü?* “Ey annem, hiç insanlardan (bana dair kötü) söz işittin mi?”

– *Ey ayalım, üküş sözler eşittim, velikin sökel erdiñg, ol yöndin sañğa aymadım.* “Ey kızım, çok söz işittim, ancak hasta idin, bu yüzden sana söylemedim.” [416-9/13]

NF’nin birinci babının (avvalkı bāb) “Peygāambar *alayhi’s-salām* taqı yārānları birle İslām avvalında emgengenleriniñ beyânı içinde turur” başlıklı üçüncü faslından alınan aşağıdaki (4) numaralı örnekte, Habbâb (bin Eret) adlı bir sahabe Hz. Muhammed’den yardım istemesi ve Hz. Muhammed’in ona yanıtı yer alır. Kâfirlerin verdiği sıkıntılar dolayısıyla şikayetini dile getiren sahabeye Hz. Muhammed, sezdirime dayalı ifadelerle yanıt vermiştir. Esasen sahabe Hz. Muhammed’in “Neçeke teği bu kâfirler zahmatını, meşakkatlarını körer-biz?” ifadeleri gerçek soru işlevi yanında daha ziyade bir isyan sezdirmektedir. Peygamber ise, geçmişte diğer peygamber ümmetlerinin yaşadığı sıkıntıları hatırlatarak muhatabının sabretmesi gerektiğini sezdirmiş, yine izleyen ifadelerde bu sıkıntılara katlanmaları, acele

<sup>5</sup> Bu olay Hz. Ayişe’nin masumiyetine dair vahiy gelmesi ile neticelenir. Bu durum eserde şöyle ifade bulur: “Peygāambar ‘*alayhi’s-salām* burunkı hālınca keldi taqı közini açtı taqı aydı: Yâ ‘Ayişe, bişarat bolsun sañğa Haq tebaraka ve te‘âlâ luğ ve kerem kılp seni yamanlıkdın arıttı, on sekkiz ayat seniñ arıqlıñın üçün ıda bêrdi.” [418-3/4]



etmemeleri, Allah'tan başka kimseden korkmamaları gerektiğini ima ederek, - henüz- yardım et(e)meyeceğini sezdirmeli bir şekilde dile getirmiştir<sup>6</sup>:

(4) – *Yâ Resûlallâh, bizke nuşrat bêrmez-mü-sen, bizke Tañğrdın emân kalmaz mu-sen? Neçeke tegi bu kâfirler zahmatını, meşakkatlarını körer-biz? Qayu yerde namâz kılğanımızı körseler, ururlar, sökerler, hêç bizlerke emân bêrmezler.* “Ey Allah'ın resulü, bize yardım etmez misin, bize (bizim için) Allah'tan yardım istemez misin? Ne zamana kadar bu kafirler(in) eziyetini, kötülüğünü göreceğiz? Nerede namaz kılanımızı görseler vuruyorlar, sövüyorlar, bizlere hiç rahat vermiyorlar.”

– *Yâ Habbâb, ozağı peygâmbarlamıñg ümmetlerini kâfirler biçkü birle êkki pâra kıtur erdiler. Ol ümmetler şabr kıtur erdiler, dinleridin kaytmaz erdiler. Tağı ba'zılarını tēmür tarğak birle etlerini tarar erdiler sünğükleringe tegi, tağı anlar dinleridin kaytmaz erdiler. Vallâhi benim dinim işi andağ tamâm bolğay kim Şan'â atlıg yerdin Hažramavt atlıg yerke tegi yalğuz atlıg barğay, hêç kimersedin korğmağay, meger Tañğrdın korğğay; tağı koyluğ kişi bōrüdün korğğay. Ey ümmetlerim, sizler ta'cil kıtur-siz.* “Ey Habbab, (benden) önceki peygamberlerin ümmetlerini kafirler bıçı ile iki parça ediyorlardı (: testereyi başlarının saç ayırımına konup iki parçaya bölüyorlardı). O ümmetler sabrediyorlardı, dinlerinden dönmüyorlardı. Hatta bazıları(n) demir tarakla etlerini kemiklerine kadar tararlardı, yine (de) onlar dinlerinden dönmezlerdi. Vallahi benim dinim şöyle tamamlanacak ki (endişe ve ızdıraplardan o derece emin olacaksınız ki) San'a adlı yerden Hadramevt adlı yere kadar tek atlı (kişi) gide(bile)cek, hiç kimseden korkmayacak yalnızca Allah'tan korkacak; yine koyunu olan kişi (yalnızca) kurttan korkacak. (Fakat) Ey ümmetlerim, sizler acele ediyorsunuz.” [11-4/10]

Aşağıdaki örnek NF'nin üçüncü babının üçüncü faslı olan “Zekâtınıñ tağı sadağanıñ fažâyiliniñ beyanı içinde turur” başlıklı kısımdan alınmıştır. Sufyan bin Uyeyne'nin, babasından kalan mirasın tamamını dağıtıp kendisinin bir şey almaması üzerine, insanların “Ey Sufyan, babandan kalan mirası tamamen paylaştın, kendine hiçbir şey bırakmadın.” ifadeleri bir durumu betimlemenin ötesinde “Niçin?” sorusunu sezdirenen bir ifadedir, aksi hâlde elbette dağıtımı bizzat yapan Sufyan adlı kişi, kendisine bir şey bırakmadığını bilen biridir, böyle bir durum tespitine ihtiyacı yoktur:

(5) – *Yâ Sufyân, atanğdın kalğan mirâsını cümle üleştiniñ, hêç neerse özünğke kođmadıñg.* “Ey Sufyan, babandan kalan mirası tamamen paylaştın, kendine hiçbir şey bırakmadın.”

– *Men bêş namâzım içinde bu qarındaşlarım için Tañğrı te'âlâdın uçtmañrı tileyür-men. Bu fânî dünyânı munlardın neteg bağıllık kılayım?* “Ben beş (vakit) namazım içinde bu kardeşlerim için yüce Allah'tan cenneti diliyorum. Bu fani dünya için onlara nasıl tamahkârlık göstereyim? (: Bu fani

<sup>6</sup> Bu kıssa için şu kaynaklara bakılabilir: Buhârî, Menakibu'l- Ensar 29, Menakıb 25; Ebû Davud, Cihad: Bab 107, hadis 2649.

dünyayı onlardan niçin esirgeyim?)” [255-4/6]

KE’den alınan aşağıdaki diyalog, eserin “Kıssa-i Dāvūd Yalavaç ‘aleyhi’s-selām” başlıklı kısmında yer alır. Burada Hz. Davud’un her gece gerçek kimliğini belli etmeden dolaştığı ve idaresindeki insanlara padişahın kendilerine nasıl muamele ettiğini sorduğuna yer verilir. Bir gece Hz. Davud yine böyle dolaşırken Allah bir meleği yaşlı suretinde gönderir. Hz. Davud sorduğunda yaşlı kadın, padişahın başkalarının malını yiyecek kadar -çok (!)- adil olduğunu söyleyerek imalı bir şekilde onu yerer. Bunun üzerine Hz. Davud, Allah’a dua eder ve ondan kendisine bir meslek öğretmesini ister. Bu meslekle kendi kazancını yemeyi nasip etmesi, halkın kendisi ile ilgili dedikodu yapmaması için dua eder. Bu örnekte dikkati çeken, sezdirimin ironi ile ortaya konmasıdır; zira ironide, ifade edilenle anlatılmak istenen arasındaki karşıtlığa dayanan örtük bir anlam ortaya koymak esastır. İroni, söylenilenin tersini alay, uyarma, eleştirme gibi türlü semantik değerler yüklenerek ima eder. Dolayısıyla bu örnekte konuşurun Grice’in nitelik ilkesini ihlal ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır:

(6) – *Pād-şāhîñîz neteg turur?* “Padişahınız(ın halka muamelesi) nasıldır?”

– *Yawlağ ‘ādil turur, ançası bar kişiler mālın yéyür.* “Çok adildir, o kadar ki insanların mallarını yiyor!” [134v-9/10]

Aşağıdaki örnek, NF’nin “Peygābarımız ‘alayhi’s-salāmuñğ fazāyili içinde turur” başlıklı birinci babın “Peygābar *alayhi’s-salām* Huneynde gāzāt kılmağınınñ beyānı turur” başlıklı dokuzuncu faslından alınmıştır. Aşağıda, diyalogun alındığı kısımda Hz. Muhammed’in Huneyn’den sonra Taif’i kuşatması ve burada ganimetleri dağıtmasına yer verilir. Dağıtımda yeni Müslüman olanlara, onları İslām’a ısındırmak ve onların İslām’dan dönüp müminlere zarar vermesini engellemek düşüncesi ile daha fazla mal verildiği aktarılır. Hz. Muhammed’in Ebû Sufyan’a, onun oğlu Muaviye’ye, yine sahabelerden Hâkim ve Hâris’e, Mekke’nin ileri gelenlerine eşit miktarda, yüzer deve vermesi üzerine Tamîm kabilesinden biri çıkıp bu paylaşımına itiraz eder.<sup>7</sup> Aşağıda itiraz eden kişi ve Hz. Muhammed arasında geçen diyalogda bir sezdirim söz konusudur. Peygamber kendisine yöneltilen “Bu gün ne yaptın?” sorusuna “Ne yaptım/yapmışım?” şeklinde bir soru ile cevap vermiştir. Hz. Muhammed’in ifadeleri yüzey yapıda görünenden fazla ‘şey’i karşılar. Esasen ne Peygambere (sözde) soru soran ne de Hz. Muhammed’in (sözde

<sup>7</sup> Burada söz konusu olan, İslām tarihinde “Cirâne olayı” olarak adlandırılan olaydır. Mekke ile Taif arasında yer alan Cirâne, Huneyn Savaşı’ndaki ganimetlerin muhafaza edildiği yerdir. Bu olayda ganimet taksimi sırasında Tamîm kabilesinden Zu'l-Huveysıra adlı kişinin Hz. Muhammed’in adil davranmadığını ileri sürerek saygısızlık yaptığına yer verilir. Kaynaklarda Zu'l-Huveysıra’nın “Ey Allah’ın Resulü adil ol!” dediği, peygamberin de “Yazıklar olsun sana ben adil olmazsam kim adil olur!” buyurduğu belirtilir. Yine kaynaklara göre Nehcü’l-ferâdiste yer aldığı gibi, Hz. Ömer’in bu kişinin boynunu vurmak için izin istediği ve fakat Hz. Muhammed’in izin vermediği de yer alır. Bu olaya dair bkz. İbn Mâce I, 61; Buharî IV, 178-179; Taberî II, 176.

## KONUŞMAYA DAYALI SEZDİRİMLER

sorulu) yanıtı bilinmeyen bir şeyi öğrenmek amacıyla dile getirilmiştir. İlk soru, bağlam göz önünde tutulduğunda “Bu gün niçin adaletli davranmadınız?” biçimindeki isyan yüklü soruyu sezdirirken Hz. Muhammed’in yanıtı “Söyle bakalım, şikayetin nedir?” şeklinde yorumlanabilecek bir ifadedir. “Ben adaletli davranma(z)sam kim adaletli davranacak?” ifadelerini ise, gerçekten, kimin adaletli davranacağını merak ederek dile getirmemiş, “Elbette adaletli davrandım! (zira adaletli olmazsam zarara ve hüsrana düşerim.)” kesin yargısını sorunun kuvvetlendirici işlevinden yararlanarak sezdirmiştir:

(7) – *Yâ Resûlallâh, bu kün ne iş kıldıñız?* “Ey Allah’ın resulü, bu gün ne yaptınız?”

– *Ne kıldım?* “Ne yaptım/yapmışım?”

– *‘Adl kıldıñız.* “Adil davrandınız(!)”

– *Men ‘adl kılmamam, kim ‘adl kılgay?* “Ben adil davranmasam, kim adil davranacak?” [75-13/15]

Aşağıdaki diyalog NF’nin birinci babındaki “Peygâmbar *alayhi’s-salâm* taķı yârânları birle İslâm avvalında emgengeneriniñ beyânı içinde turur” başlıklı üçüncü fasıldan alınmıştır. Burada anlatıldığına göre Uhud Savaşı sırasında Ataba adlı bir kâfir, attığı taş ile Hz. Muhammed’in yere düşmesine, yüzünün zedelenmesine ve dişinin kırılmasına sebep olmuştur. Bu duruma şahit olan sahabeler Peygamberden beddua ederek kâfirleri helak etmesini istemiş, Hz. Muhammed ise bu teklifi ortaya koyduğu sezdirimsel ifade ile, kendisinin lanet için değil, rahmet için gönderildiğini ifade ederek, reddetmiştir:

(8) – *Yâ Resûlallâh, bu kâfirlarķa qarğagıl, cümlesi helâk bolsunlar.* “Ey Allah’ın resulü, bu kafirlere beddu et, hepsi helak olsun.”

– *Haķ te‘âlâ meni rahmat için ıddı, la ‘nat için ıdmadı. Tanğrı te‘âlâ rahmat kılsun atam Nuh peygâmbarķa! Her künde kavmi anı on ģata urur erdiler. Bêhüş bolur erdi, hêç qarğamas erdi, meger aytur erdi: Ey Bâr Ĥudâyâ, kavmum meni bilmezler. Eger meni peygâmbar têp bilse erdiler, mundağ cefâ kıлмаğay erdiler. Sen munlarnı köndürgil!* “Yüce Allah beni rahmet için gönderdi, lanet için göndermedi. Yüce Allah atam Nuh peygambere rahmet etsin! Her gün kavmi ona on kez vururdu. Baygın düşerdi, hiç beddua etmezdi, yalnızca (şöyle) derdi: ‘Ey Allah’ım, kavmim beni bilmez. Eğer beni peygamber olarak bilselerdi, böyle cefa etmezlerdi. Sen bunları doğru yola ilet!’” [12-17; 13-1/4]

<sup>8</sup> Kimi kaynaklar burada Hz. Nuh’a atfedilen duanın Hz. Muhammed’e ait olduğunu yazar. Buhârî ve Müslim Hz. Muhammed’in Uhud Savaşı sonunda “Allah’ım, kavmime hidayet ver. Çünkü onlar bilmiyorlar. (Şayet benim peygamber olduğumu bilselerdi böyle yapmazlardı.)” şeklinde dua ettiğini yazarlar. Bkz. Buhârî, el-Câmiu’s-Sahih, Kitâbu’l-Enbiyâ: 54; Müslim, el-Câmiu’s-Sahih, Kitâbu’l-Cihâd: 105.

Aşağıdaki (9) numaralı örnek, KE'deki "Kıssa-i Yunus yalavaç 'aleyhi's-selâm" başlıklı kısımdan alınmıştır. Burada, Allah'ın Hz. Yunus'tan Musul'daki insanları İslâm'a çağırmasını istemesi üzerine, Hz. Yunus'un soruları ve Allah'ın ona hitabı yer almaktadır. Halkı ne zamana kadar davet edeceğini soran Hz. Yunus'a Allah'ın hitabı gayet açık ve nettir. Kabul etmedikleri takdirde ne yapacağını soran Hz. Yunus'a verdiği yanıtta Allah, kendisinin onlara bella göndereceğini buyurur. Nasıl bir bela yollayacağını soran Hz. Yunus'a Allah'ın "*Biziñ hazinemizde zaḫmet ve 'azâb kem ermes.*" hitabı, elbette bela ve zahmetin çokluğunu belirtmenin ötesinde anlamlar barındırır. Burada tarz ilkesinin ihlali söz konusudur. Belanın ne olduğu net bir şekilde muhabata iletilmemiş, bir belanın söz konusu olacağı, ancak bunun yalnızca Allah tarafından bilineceği sezdirilmiştir:

- (9) – *İlâhî, olarnı kaçangâ tegi ündeyin?* "Ey Allah'ım onları ne zamana kadar çağırırım?"
- *Bir yılğa tegi.* "Bir yıla kadar."
  - *Ḳabûl kılmāsalar ne kılayın?* "Kabul detmezlerse ne yapayım?"
  - *Belâ yibergey-men.* "Bela göndereceğim."
  - *Ne belâ yibergey-sen?* "Nasıl bir bela göndereceksin?"
  - *Biziñ hazinemizde zaḫmet ve 'azâb kem ermes.* "Bizim hazinemizde zahmet ve azap az değil(dir)." [152v-6/9]

Aşağıdaki diyalog NF'nin birinci babında yer alan "Peygâmbâr *alayhi's-salâm* Mekkeke kirmekiniñ beyânı turur" başlıklı altıncı fasıldan alınmıştır. Burada anlatılanlara göre, Hz. Muhammed'in Mekke'yi savaştan ele geçirmek için gizlice hazırlık yapar; ancak Hatib (Hatib bin Ebî Beltaa) adlı sahabe bu durumu mektupla Mekkelilere bildirmek ister. Hatib yakalanır. Kendisine niçin böyle bir şey yaptığını soran Peygamber'e, orada ailesinin, akrabalarının olduğunu, onları korumak için mektubu yolladığını söyler. Aşağıdaki diyalogda Hz. Ömer'in hiddetlenip Hatib adlı kişiyi öldürmek için izin istemesi, Hz. Muhammed'in bu isteği sezdirim yoluyla reddetmesi yer alır. Hz. Muhammed, Hz. Ömer'in isteğine Bedir Savaşı'na katılan bu sahabenin Allah katında suçsuz olabileceğini, -gelmiş, gelecek- bütün günahlarının affedilmiş olabileceğini<sup>9</sup> ima ederek yapmak istediği davranışın yanlışlığına işaret etmiş ve ona müsaade etmediğini doğrudan değil, sezdirme suretiyle ifade etmiştir:

- (10) – *Yâ Resûlallâh, mañğa destûr bêrgil, kılıç birle bu munâfikniñ başını keseyin.* "Ey Allah'ın resulü, bana izin ver, kılıçla bu münafığın başını keseyim."

<sup>9</sup> Buhârî, Müslim, Ahmed bin Hanbel gibi hadisçiler bu olayın Hz. Ali'den rivayet edildiğini yazmıştır. Mümtetine süresinden tefsir edilen ayetlerden bir kısmı da bu olayla ilişkilendirilmiştir. Bu olay üzerine indiği söylenen ayetlerin nereye kadar olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Bununla ilgili olarak bkz. Buhârî, Cihâd: 27, Megâzî: 9, Tefsîr: 60/1; Müslim, Fezâilü's-sahâbe: 17, 161; Müsned, I, 80.

#### KONUŞMAYA DAYALI SEZDİRİMLER

– *Yā ‘Ömer, bu Hâtib Bedr tokişında hâzır erdi. Ne bilür-sen kim Haq te‘âlâ Bedr tokişındağı şahâbanı yarlıkâmış bolsa tağı ‘ömürleri içinde ne kim taqşır kılsalar, cümlesini ‘afv kılmış bolsa, ne bilür-sen?’* “Ey Ömer, bu Hâtib Bedir Savaşı’nda hazırđı. Nereden biliyorsun ki yüce Allah Bedir Savaşı’ndaki sahabeyi affetmiş olsa ve ömürleri içinde her ne günah işlemişlerse hepsini affetmiş olsa, nereden biliyorsun!?” [48-16/17; 49-1/2]

KE’den alınan aşığıdaki (11) ve (12) numaralı örneklerde, sorulan sorulara verilen olumsuz yanıtlar doğrudan “Bilmiyorum.” biçiminde olumsuzluk işaretleycisi vasıtası ile gerçekleştirilmemiş, bunlar ilkinde dolaylı söz edimi ile, ikincide ise sorunun yanıtını bilene işaret edilerek sezdirilmiştir. Hz. Yusuf ile Hz. Zeliha arasında geçen ilk diyalogda, gönlünden geçenleri bilip bilmediğini kendisine soran Hz. Zeliha’ya verdiğı yanıtta Hz. Yusuf, “Elbette bilmiyorum.” yanıtını sezdirirken Hz. Muhammed ile Hz. Ali arasında geçen ikinci diyalogda, Hz. Muhammed, Hz. Ali’ye sorduğı sorularla bilmediğı bir şeyi öğrenmeyi amaçlamamıştır. Sorularını muhatabına yönelterek söyleyeceğı sözlere dikkati çekmek, ilgi uyandırmak istemiştir, nitekim sorduğı soruların hemen ardından yanıtları kendisi vermiştir. Hz. Ali’nin doğrudan ‘Bilmiyorum.’ değil de yanıtı Allah’ın ve resulünün (Hz. Muhammed’in) bildiğini söyleyerek, bilene işaret ederek sezdirmesi, herhangi bir tahminde dahi bulunmayarak Allah’ın resulü karşısında söz söylemekten imtina etmesi, soruyu yöneltenin kimliğı ile doğrudan ilgili olsa gerektir:

(11) – *Ey Yûsuf, meniñ köñlüimde söz bar. Kimersege aytmas-men, sen bilür mü-sen?* “Ey Yusuf, benim gönlümde bir söz var. Kimseye söyle(ye)miyorum, sen biliyor musun?”

– *Ey Zelihâ, seniñ köñlüünde ne barın ne bileyin?* “Ey Zeliha, senin gönlünde ne olduğunu ben nereden bileyim?” [80r-3/4]

(12) – *Ey ‘Alî, ozaqalarda yawuzraqı kim erdi bilür mü-sen?* “Ey Ali, Ey Ali, öncekilerden en kötüsü kimdi biliyor musun?”

– *Allâh ta‘âlâ ve Resûl yegrek bilür.* “Yüce Allah ve Peygamber daha iyi bilir.”

– *Şâlih yalawaç inğenin öltürgen erdi.* “Salih peygamber(in) ineğini öldüren idi.”

– *Bilür mü-sen soñğkıda yawuzraqı kim turur?* “Biliyor musun sonrakilerden en kötüsü kimdir?”

– *Allâh ta‘âlâ ve Resûl bilür.* “Yüce Allah ve Peygamber bilir.” [241v-11/13]

– *Seni öltürgen turur.* “Seni öldürendir.”

KE’nin “Süleymân ibn Dâvûd Kıışası”ndan alınan aşığıdaki diyalog parçası, Hz. Süleyman ile bir karınca arasında geçer. Buna göre Hz. Süleyman, bir gün ordusuyla içi karınca ile dolu büyük bir vadiden geçer. Karıncaların lideri Mender

adlı aksak bir karıncadır. Mender, bu büyük orduyu görünce ezilmemeleri için karıncalara evlerine girmelerini söyler. Hz. Süleyman bunu işitir ve karıncayı çağırır. Karınca kendisinin de tıpkı Hz. Süleyman gibi hükümdar olduğunu, emrinde kırk bin karınca olduğunu ve Allah buyruğu ile yeryüzünde bir düşmanı bile bırakmamaya gücünün yeteceğini ifade eder. Bu sözü üzerine Hz. Süleyman, hâl böyle iken ordusunu niçin kaçırdığını sorar. Karınca, Hz. Süleyman'ın ordusunun bilmeden basıp onları öldürmesini diye kaçırdığını söyler. Bu kez Hz. Süleyman, neden kendisinin kaçmadığını sorar. Karıncanın buna yanıtı bilgecedir. Karınca, kendisinin karıncaların lideri olduğunu belirterek liderin idaresi altında bulunanlara merhametli olması, bela geldiğinde kendini belalara siper etmesi gerektiğini ifade eder. Bu yanıt üzerine Hz. Süleyman karıncaya, bunları nereden öğrendiğini sorar. Karıncanın aşağıda yer alan ifadeleri Hz. Süleyman'ın kibirli olduğunu düşündüğünü ve bildiklerini Allah'tan öğrendiğini sezdirir:

(13) – *Bu biligni kandin öğrendiñ?* “Bu bilgiyi nereden öğrendin?”

– *Ƙamuğ ‘ālemniñ biligi mende mü tēyür-sen? İçi ‘azze ve celle biligni biregüğe bēmedi.* “ ‘Bütün alemin bilgisi bende!’ mi diyorsun? Aziz ve celil olan Allah, bilgiyi (yalnızca) bir kişiye vermedi.” [139r-12/14]

Aşağıdaki diyalog parçası, KE'deki “Süleymān ibn Dāvūd Ƙışşası”ndan alınmıştır. Çok güçlü, heybetli ancak Hz. Süleyman'a itaat etmeyen bir dev olan Semdun, Hz. Süleyman'dan kaçarak türlü yerleri gezip gördükten sonra bir gün yakalanır ve Hz. Süleyman'ın huzuruna getirilir. Hz. Süleyman ona gidip gördüğü yerlerdeki ilginçliklerden bahsetmesini söyler. Semdun, Hz. Süleyman'a gittiği bir adadan, oradaki bir şehirden bahseder ve orada gördüğü ilginçlikleri anlatır. Yüce Allah'ın kendisine iki bin yüz yirmi yıl ömür verdiğini, iki bin yıl bu cihanı gezdiğini ve o ada ve şehirdeki kadar acayıplıkları başka yerde görmediğini söyler. Bunun üzerine Hz. Süleyman, Semdun'a söylediklerinin doğru olup olmadığını sorar. Devin Hz. Süleyman'a cevabı sezdirilmeli bir ifadedir. Gidilip görüldüğü takdirde doğruluğunun anlaşılacağına işaret ederek söylediklerinin doğru olduğunu doğrudan dile getirmemiş, sezdirmiştir:

(14) – *Ey Semdūn, bu sözünñ rāst mu turur?* “Ey Semdun, bu sözün doğru mudur?”

– *İşitmek körmek birle teñğ ermes. Eger tīlesenğ, barğıl körgil.*<sup>10</sup> “İşitmek görmekle denk/bir değil(dir). Eğer istersen git gör.” [141v-18/20]

Aşağıdaki (15) numaralı örnek, NF'nin ikinci babında yer alan “Ömer rażiya'llāhu ‘anhu'nuñğ fażāyiliniñğ beyānı içinde turur” başlıklı ikinci faslından alınmıştır. Adeti olduğu üzere her gece Medine'yi dolaşan Hz. Ömer'e katılmak isteyen Zeyd ibnū Hāriş, Hz. Ömer'in izni ile onunla birlikte Medine'yi dolaşmaya

<sup>10</sup> ليس لخبر كالمعانية “Haber gözle görmeye benzemez”.

başlar. Bir mahalleden geçerlerken bir evden küçük çocukların ağlamasını duyarlar ve o eve yönelirler, kapıyı çalarlar, izin isteyip içeri girerler. Hz. Ömer'in sorusu üzerine ev sahibi kadın eşinin vefat ettiğini, çocukların yetim kaldığını söyler ve nice bir zamandır da aç olduklarını ekler. Çaresiz kalınca çocuklarını avutmak için tencereye su koyarak kaynatmıştı oysa sudan başka bir şeylerinin olmadığını söyler. Çocuklar ağladıkça Hz. Ömer de ağlar. Daha sonra Hz. Ömer, kadına ateşi söndürmemesini, ona aş getireceğini söyleyerek evden Zeyd ibnü Hâriş ile birlikte çıkar. Beytü'l-mâldan büyük bir çuvala un doldurup sırtına almak isterken Zeyd ibnü Hâriş çuvalı kendisi taşımak ister. Aşağıdaki diyalog Zeyd ibnü Hâriş'in isteği ve Hz. Ömer'in bu isteğe olumsuz yanıtından oluşur. Hz. Ömer muhatabına, sorumlu olduğu şeylerden bizzat kendisinin hesaba çekileceğini hatırlatarak, işi kendisinin yapması gerektiğini belirterek ona çuvalı taşımasına izin vermediğini dolaylı yoldan/sezdirerek dile getirmiştir:

(15) – *Yâ emîre'l-mu'minîn, mañga bêrsenğiz, men taqı kötürsem.* “Ey müminlerin emiri, bana verseniz, ben bizzat taşısam.”

– *Yâ Zeyd, eger kıyâmat kün bolsa âmannâ ve şaddaknâ Hağ tabâraka wa ta'âlâ su'âl kılsa kim: Yâ 'Ömer, sen halîfa erdiñ taqı Medine içinde nâreside öksüzler neçe künden berü açlık zağmatıdın tartılar, taqı sen anlardın habarıñg bolmadı tēp su'âl kılsa, cavâb mañga kelür, sañga kelmez. Andağ erse, bu işniñ taqı zağmatını taqı meşakkatını men kötüreyin.* “Ey Zeyd, eğer kıyamet günü *amenna* ve *saddaknâ* Hak *tebâreke* ve *teâlâ* sorsa ki ‘Ey Ömer, sen halife idin ve Medine içinde(ki) öksüz çocuklar nice günden beri açlık eziyetini çektiler de sen(in) onlardan (nasıl) haberin olmadı?’ diye sorsa karşılık bana gelir/gelecek, sana gelmez/gelmeyecek. Öyle ise bu işin de zahmetini meşakkatını (bırak) ben çekeyim.” [107 9/13]

KE'nin “Kıssa-i Yûsuf-ı Şiddik” başlıklı kısmından alınan aşağıdaki diyalog, Hz. Yusuf'un kardeşleriyle olan konuşmaları arasına yerleştirilen bir hikmette yer alır. Burada açlığın insanoğluna yaptırdığını bin türlü belanın yaptır(a)madığı, yine tokluğun insanoğluna yaptırdığını bin şeytanın yaptır(a)madığı vurgulanır. Nitekim Allah, insanoğlunun nefsinı yaratarak ona “Sen kimsin?” diye sorar. Tok ve rahat olan nefsin yanıtı yüzey yapısının ötesinde farklı bir anlam da yüklenen “Ben benim, sen sensin.” şeklinde kibir yüklü bir ifadedir. Nitekim açıklıkla imtihan edildikten sonra aynı soruya nefsin yanıtı “Ey Allah'ım, sen Allah'sın ben (ise aciz bir) kulum.” [102r-11] olmuştur:

(16) – *Men kim-men sen kim-sen?* “Ben kimim, sen kimsin?”

– *Sen sen-sen, men men-men.* “Sen sensin, ben benim.” [102r-9/10]

NF'den alınan aşağıdaki örnek, ikinci babın “İmâm Şâfi'î *rahmatu'llâhi 'alayhi* fazâyiliniñ beyânı içinde turur” başlıklı sekizinci faslından alınmıştır. Aşağıdaki diyalogda İmâm Şâfi'nin oğlu, babasının yaptığı bir davranışı yine babasına söyleyerek yalnızca bir durum saptaması ortaya koymaz; bu ifadelerle babasının

niçin öyle davrandığını merak ettiğini, nedenini açıklamasını istediğini sezdirir. Nitekim babasının verdiği yanıt da bu merakın giderilmesine hizmet etmiştir:

(17) – *Ey baba, eşitür-men, tegme bir namâz sonġında İmâm Şâfi'îğa du'â kıtur-siz.* “Ey baba her bir namaz sonunda İmâm Şâfi'ye dua ettiğinizi işitiyorum.”

– *Ey oğlum, İmâm Şâfi'î ġalâyiġğa kün meġizlig turur. Künnünġ neteg kim cümle 'âlamġa fâyidası teger, İmâm Şâfi'îniġ taġı cümle 'âlamġa fâyidası teger. Yâ taġı İmâm Şâfi'î bu ġalâyiġğa 'âfiyat taġı tendürüstlük turur. Neteg kim âdem oġlıġa tendürüstlükdin üküş fâyida teger, İmâm Şâfi'îdin taġı ġalâyiġğa üküş menfâ'at teger. Men neçök du'â kıлмаġayın?* “Ey oğlum, İmâm Şâfi insanlara güneş gibidir. Güneşin nasıl ki bütün aleme faydası dokunur, İmâm Şâfi'nin de cümle aleme faydası dokunur. Hatta İmâm Şâfi bu insanlar için esenlik ve dinçliktir. Nasıl ki insanoğluna sağlık/dinçlikten çok fayda ulaşır İmâm Şâfi'den de insanlara (öyle) çok fayda ulaşır. (Hâl böyle iken) Ben nasıl dua etmeyeyim?” [202-5/10]

KE'den alınan aşağıdaki diyalog, “Zekeriyâ ve Yaġyâ ve Meryem ve 'isi Kışşası” başlıklı kısımdan alınmıştır. Bir gün Hz. İsa kabristandan geçerken, bir mezardan nur çıktığını görür ve Allah'tan o mezardaki ölüyü konuşturmasını diler. Duası kabul olur ve mezardan bir kişi çıkar. Hz. İsa bu kişiye başındaki nurun ne olduğunu sorar. Kişi, kendisinde hiç salih amel olmadığını ve fakat muslih bir oğlu olduğunu, oğlunun gece gündüz ettiği dua ile bu nura şayeste olduğunu ifade eder. Bunun üzerine Hz. İsa bu kişiye, yaşayanların duasının ölen(ler)e ulaşip ulaşmadığını sorar. Aldığı yanıt, doğrudan “Ulaşır.” biçiminde olmamış, sezdirilmiştir:

(18) – *Tirigler du'âsı ölüġ[ge] teger mü?* “Yaşayanlar(ın) duası ölülere ulaşır mı?”

– *Ey 'isi siz yalavaçlıġğa neteg küwenür-siz, biz hem oğul kızğa andaġ küwenür-miz.* “Ey İsa, siz peygamberliğe nasıl güveniyorsanız, biz de oğul ve kız(ımız)a öyle güveniyoruz.” [172v-3/4]

Aşağıdaki örnek, NF'nin ikinci babında yer alan “İmâm Mâlik rahmatu'llâhi 'alayhi fazâyiliniġ beyânı içinde turur” başlıklı dokuzuncu faslından alınmıştır. Hz. İbrahim'in kâfirlerin puthanelerine girip putlarını parçalaması, kâfirlerin ondan şüphelenmesi, putlarını parçalayanın -sürekli kendilerine putlara tapmamaları için uyarıda bulunan- Hz. İbrahim olduğu düşüncesinde hemfikir olmaları ve bunu Nemrut'a söylemeleri üzerine Nemrut'un Hz. İbrahim'i huzuruna getirtmesi ile aralarında geçen konuşmaların aktarıldığı kısımdan alınan aşağıdaki örnekte, kendisine bu işi yapıp yapmadığını soran kâfirlere Hz. İbrahim'in cevabı doğrudan “Ben yapmadım.” olmamıştır; Hz. İbrahim olayın failine işaret ederek kendisinin yapmadığını dolaylı olarak dile getirmiştir:

(19) – *Yâ İbrâhîm, sen mü kıldıġ bu işni?* “Ey İbrahim, sen mi yaptın bu işi?”



#### KONUŞMAYA DAYALI SEZDİRİMLER

– *Bu işni bu butlarnıñ uluğı kıldı.* “Bu işi bu putların önderi yaptı.” [216-15/16]

Aşağıdaki (20) numaralı örnek, NF’deki “Haq te‘âlâ haratınğa yawunğı ‘amallar beyanı içinde turur” başlıklı üçüncü babın “Zekâtınñ taqı şadaqamıñ fażâyiliniñ beyanı içinde turur” başlıklı üçüncü faslından alınmıştır. Burada anlatılanlara göre Hz. Muhammed’in amcasının oğlu olan Abdullah bin Abbas hizmetkârıyla çıktığı seferde bir aileye konuk olurlar. Ailenin bir sağmal koyunu vardır ve çocuklarını bununla beslerler. Evin beyi, eşine aziz bir misafirleri - Peygamberin amcasının oğlu- olduğunu, dolayısıyla koyunlarını kesip konuğu ağırlamak istediğini söyler. Karı-koca arasında geçen aşağıdaki diyalogda, kendisinden izin isteyen kocasına eşinin -olumsuz- yanıtı sezdirmeli bir ifade ile ortaya konmuştur:

(20) – *Ey hatun, bu konuk kim bizke kelip turur, bu ‘aziz konuk turur, Peyğambar ‘alayhi’s- salāmnıñ ‘emmisiniñ oğlu turur. Bu ewdeki koynu boğuzlasağ taqı bu ‘aziz konukni ağırsağ bolğay-mu?* “Ey hatun, bu konuk ki bize gelmiştir, bu aziz (bir) konuktur. Peygamber *aleyhisselāmn* amcasının oğludur. Bu evdeki koyunu kessek ve bu aziz misafiri ağırlasak olur mu?”

– *Oğlanların açlıqdın ölgeyler. Sen bilür-sen kim bu bir koydın özge neersemez yok. Neteg ma‘işat kılğaymız?* “Çocukların açlıktan ölecekler. Sen bilirsin ki bu bir koyundan başka (hiç)bir şeyimiz yok. Nasıl geçineceğiz?” [253-13/16]

Aşağıdaki (21) numaralı örnek, KE’deki “Süleymān ibn Dāvūd Kışşası”ndan alınmıştır. Burada anlatılanlara göre Hankik adlı bir dev, hile ile Hz. Süleyman’ın yüzüğünü ele geçirir; böylece bütün dev ve periler onun emrine girer. Hz. Süleyman öldürülmek için ondan kaçır. Ayakları kabarıp şişinceye kadar yürüyen Hz. Süleyman, bir şehre ulaşır ve bir evden çıkan kadına yiyeceğe muhtaç olduğunu söyler. Hz. Süleyman’ın “*Ṭa‘āmğa muhtāc-men.*” ifadesi içinde bulunduğu durumu betimlemenin ötesinde bir isteği de sezdirir. Nitekim kadının verdiği yanıt bunu teyit eder niteliktedir:

(21) – *Ṭa‘āmğa muhtāc-men.* “Yemeğe ihtiyacım var.”

– *Erim evde yok. Er kişi yoqında ṭa‘ām bērmes-miz. Ol bāğğa kirip olturğıl, n’met yēgil, erim kelse seni konuklağay.* “Kocam evde yok. (Adetlerimize göre) Erkek (evde) olmadığında (gelen konuklara) yemek vermeyiz. O bahçeye girip otur, nimet(lerden) ye, kocam gelince seni konuk edecek(tir).” [143v-3/4]

Aşağıdaki (22) numaralı örnek, NF’deki “Haq te‘âlâ hazratınğa yawunğı ‘ameller beyanı içinde turur” başlıklı üçüncü babın ilk faslından alınmıştır. Buna göre Furkud adlı bir şeyh, İmam Hasan Basri’ye bir mesele hakkında danışır, ardından başka fakihlere de aynı meseleyi sorar. Birbirinden farklı yanıtlar alan şeyh, Hasan Basri’ye, dönemin fakihlerinin kendisiyle hemfikir olmadığını ifade

eder. Hasan Basri'nin yanıtı sorulu bir ifadedir. Fakihlerden bahseden birine “Hiç fakih gördün mü?” şeklinde yöneltilen soru imalı bir sorudur, zira burada ‘fakih’ olarak zikredilen kişilerin ‘gerçek fakih’ olmadığı iması vardır. Nitekim muhatabın bu yanıtı verdiği “Ey İmam, bu zamanın fakihleri fakih değiller mi?” şeklindeki karşılık ise fakih olarak gördüğü kişilere atfedileni sorgulayıcı bir ifadedir. Yine Hasan Basri'nin buna karşılığı, yukarıdaki sezdirmeli ifadesini teyit eder niteliktedir. Hasan Basri, bir fakihte olması gereken özellikleri ortaya koyarak, kendisine “Fakih değiller mi?” diye sorulan kişileri fakih olarak görmediğini doğrudan ifade etmemiş, bunu sezdirmiştir. Nitekim Furkud adlı kişi, onun bu sözleri üzerine “Hēç aymadı kim üküş ‘ilm hâşil kılğan bolsa yâ taķı munâzıra taķı cedel kılğan bolsa, tēmedi. [232-17;233-1]” ifadeleri ile, fakih olarak gördüğü kişilerde bulunan özellikleri ortaya koyarak, onlarda Hasan Basri'nin söylediği özelliklerin bulunmadığını sezdirerek Hasan Basri'nin sezdirimini destekler:

(22) – *Yā İmām, bu cevāb içinde bu zamānanıñ fakihları sizke hilāf kılıp tururlar.* “Ey İmam, bu cevapla ilgili olarak bu zamanın fakihleri size katılmazlar.”

– *Ey Furkud, bu közüñ birle hēç fakihni kördüñ mü?* “Ey Furkud, bu közüñle hiç fakih gördün mü?”

– *Yā İmām, bu zamāna fakihları fakih ermezler-mü?* “Ey İmam, bu zamanın fakihleri fakih değiller mi?”

– *Ey Furkud, fakih ol bolur kim dünyāke rağbetsiz bolsa, taķı āhīratķa rağbatlığ bolsa, taķı dīni içinde körüşgüliğ bolsa, taķı Hāķ te‘ālāķa ‘ibādat kılmaķ içinde mudāvamat kılsa, taķı Tañrıdın korķğan bolsa, taķı perhizliğ bolsa, ol fakih turur.* “Ey Furkud, fakih odur ki dünyaya rağbet etmez ve ahirete rağbet eder ve dinde istişare edilen (biri) olur ve yüce Allah’a ibadet kılmak hususunda süreklilik gösterir ve Allah’tan korkar ve takva sahibi olur; (her kim bu özellikleri taşırsa işte) o fakihtir.” [232-13/17]

## Sonuç

İletişim ortamında ortaya konulan dilsel birimler her zaman tek boyutlu, durağan bir özellik göstermez; konuşurun niyetine bağlı olarak farklı bağlamlarda farklı anlamlar yüklenebilir. Başka bir ifade ile, iletişim katılanlarından konuşur, demek istediklerini her zaman -kendisinden beklendiği üzere- kodladığı yüzey yapıda işaretlemeyiz, kimi zaman da muhtelif sebeplerle örtük/dolaylı bir yolu tercih edip, dinleyicinin kodun ötesine geçerek çıkarımda bulunmasını bekler. Konuşurun tercih ettiği bu ifade yolu (: sezdirim), iletişimin doğasında olan ve başarılı bir iletişimin olmazsa olmazı *işbirliği ilkesi* (cooperative principle) ve dolayısıyla *konuşma kurallarından* (maxims of conversation) biri ya da birkaçının ihlali ile gerçekleştirilir. Konuşurun sezdirimlerinin dinleyen tarafından anlaşılması, başka bir ifade ile dinleyenin doğru çıkarımda bulunması ise ancak konuşurla dinleyen

## KONUŞMAYA DAYALI SEZDİRİMLER

arasındaki işbirliği ile mümkündür. Bu işbirliği de dünya bilgisi, ortak geçmiş bilgi, beklentiler, dinsel inanışlar, içinde bulunulan yer ve zaman gibi dil-dışı bağlamlardan bağımsız değildir.

Harezmi Türkçesinin öğretici mahiyette kaleme alınan iki önemli eseri Kısaşü'l-enbiyâ ve Nehcü'l-ferâdis'te yer alan diyaloglarda; iletişim katılanlarının ifadeleri umumiyetle belirsizlikten uzak, açık bir biçimde ortaya konmuştur. Elbette bu durum eserlerin oluşturulma gayeleri ve hedef kitleleri ile yakından ilgilidir. Muhataplarını bilgilendirmeyi amaçlayan yazarlar, yanlış anlamının önüne geçmek amacıyla konuşma kurallarını ihlal etmemeye özen göstermişler, yüksek düzeyli bir edimbilimsel yetiyi gerekli kılan konuşmaya dayalı sezdirimleri kullanmaktan imtina etmişlerdir denilebilir. Öyle ki kimi sezdirimli ifadenin hemen ardından gelen ifadeler, söz konusu sezdirimleri açıklama gayesi ile oluşturulmuş gibidir. Bunlardan yalnızca biri olan aşağıdaki örnek, Hz. Muhammed ile Hz. Ebubekir arasında geçer. Bu diyalogda Hz. Muhammed'in sorusuna (kuvvetli) olumlu yanıtı önce sezdiren Hz. Ebubekir, hemen ardından bunu açıkça ifade etmiştir:

– *Eger men sizke habar bërsem kim bu tağ tüpinde çerig bar, sizlerke kaçd kılıp helâk kılmakça kelip turur têssem, mañga inanur-mu-siz?* “Eğer size bu dağ dibinde (bir) ordu var, sizlere kast edip (sizi) helak etmek için geliyor desem, bana inanır mısınız?”

– *Yâ Muhammed, neteg inanmağalınğ sañga kim séndin hêç yalğan söz eşitmişimiz yok. İñgen inanur-miz.* “Ey Muhammed, niçin inanmayalım sana ki senden hiç yalan söz işitmedik. Çok inanırız.” [16-16/17; 17-1]

Ne kadar dikkatli olurlarsa olsunlar Kısaşü'l-enbiyâ ve Nehcü'l-ferâdis'in yazarları, günlük hayatta türlü nedenlerle -az ya da çok- tercih edilen konuşmaya dayalı sezdirimleri kullanmaktan hacimli eserlerinin tamamında uzak kalamamışlardır. Her iki eserin benzer konulardan bahsettiği kısımlarda yer alan kimi diyaloglar ortaya konurken, bir eserde açık ve anlaşılır, diğerinde ise örtük/sezdirmeye dayalı ifadeler tercih edilebilmiştir. Yazılış amaçları, hedef kitleleri aynı olan iki eserde görülen bu farklılıklar, yazarların stilistik özellikleri ile ilişkilendirilebilir. Eserlerde yer alan diyaloglarda konuşur/lar, kimi zaman korkma, saygı, kibir dolayısıyla, kimi zaman alay etme, şaşırtma, ders verme, bilinçli bir şekilde söylediklerini belirsiz kılma düşüncesiyle, kimi zaman da muhataplarını incitmek için bir nezaket stratejisi olarak, söylemek istediklerini doğrudan söylememiş, örtük/sezdirmeli bir yolu tercih etmişlerdir. Elbette bunları, kendilerinden uymaları beklenen konuyla ilgili yeterli, gerçeğe uygun, belirsizlikten uzak söz söyleme kurallarından biri ya da birkaçını ihlal ederek gerçekleştirmişlerdir.

### Kısaltmalar ve İşaretler

bkz. : bakınız.

ETü. : Eski Türkçe

- F : Fiil  
KE : Kıṣaṣü'l-enbiyâ  
NF : Nehcü'l-ferâdis  
vd. : ve diğeri/diğeri  
ZGK : Zaman/Görünüş/Kip/Kiplik  
\* : Metinde yer almayan, kurguya dayalı ifade.

### Kaynaklar

- AHMED BİN HANBEL (1992). *Müsned* (I-VI). İstanbul: Çağrı Yay.  
AKSAN, D. (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 2. baskı (3 cilt bir arada). Ankara: TDK Yay.  
ALTINÖRS, A. (2003). *Dil Felsefesine Giriş*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.  
....., (2008). *Analitik Felsefe*. İstanbul: Say Yay.  
ATA, A. (1997). *Kıṣaṣü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yay.  
AUSTİN, J. L. (1975 [1962]). *How to Do Things with Words*. 2nd revised edition, (ed. J.O. Urmson-Marina Sbisa), Cambridge/Massachusetts: Harvard University Press.  
BOESCHOTEN, H. E. - VANDAMME, M. - TEZCAN, S. (Ed.) (1995a). *Al-Rabghūzī The Stories of the Prophets, Qıṣaṣ al-Anbiyâ' An Eastern Turkish Version*. Vol. I, Leiden-New York-Köln: E. J. Brill.  
....., - O'KANE, J. - VANDAMME, M. (çev.) (1995b). *Al-Rabghūzī The Stories of the Prophets, Qıṣaṣ al-Anbiyâ' An Eastern Turkish Version*. Vol. II, Leiden-New York-Köln: E. J. Brill.  
BROWN, P. - LEVİNSON S. C. (1987) (1987 [1978]). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.  
BUHÂRÎ (1992). *el-Câmiu's-sahîh* (I-VIII). 2 baskı. İstanbul: Çağrı Yay.  
ÇÜRÜK, M. S. (2013) *Rabghūzī'nin Kıṣaṣü'l-enbiyâsında Olumsuzluk*. Doktora tezi, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.  
DEVELLİOĞLU, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 15. baskı. Ankara: Aydın Yay.  
EBU DAVUD (1992). *Sünen*. I-V. İstanbul: Çağrı Yay.  
ECKMANN, J. (1988). Harezmi Türkçesi. *Tarihî Türk Şiveleri*. (hzl. Mehmet Akalın). İlâveli 2. baskı. Ankara: TKAE Yay.: 73.  
....., (1995). *Nehcü'l- Ferâdis-Uṣṣmaḥlarnıḡ Açuk Yolı II Metin*. (hzl. Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), Ankara: TDK Yay.: 518.  
FLEMİNG, R. (2010). Ordinary Language Philosophy. *A Dictionary of Cultural and Critical Theory*. 2nd edition (ed. M. Payne - J. R. Barbera) Oxford: Wiley-Blackwell. 516-520.  
GRİCE, H. P. (1989[1967]). Logic and Conversation. *Studies in the Way of Words*. Cambridge/Massachusetts: Harvard University Press. 22-40.  
GIORA, R. (1995). On Irony and Negation. *Discourse Processes*. 19. 239-264.  
İBN MÂCE (1992). *Sünen*. I-II. 2. baskı. İstanbul: Çağrı Yay.  
KARAHAN A. (2002). Kırk Hadis-Türk Edebiyatı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara.  
KIRAN, Z. (2002). *Dilbilime Giriş (Dilbilgisinden Dilbilime)*. Ankara: Seçkin Yay.  
KÖPRÜLÜ M. F. (2003). *Türk Edebiyatı Tarihi*. 5. baskı. Ankara: Akçağ Yay.  
LEECH, G.N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London/New York: Longman.  
LYONS, J. (1977). *Semantics*. Vol. I-II. Cambridge: Cambridge University Press.  
MÜSLİM (t.y). *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yay.  
PEKOLCAY, N. (1967). *İslâmî Türk Edebiyatı*. İstanbul: Çağaloğlu Yay.

KONUŞMAYA DAYALI SEZDİRİMLER

- VON GABAİN, A. (1988a). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yay.
- TABERÎ (1988). *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Tarihu't-Taberî). Beyrut.
- YAZIR, M. H. (1979). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat.
- YULE, G. (2000). *Pragmatics* (5th edition). Oxford: Oxford University Press.
- HORN, L. (2004). Implicature. (ed. L. Horn & G. Ward). *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell.

